

Tvångsisoleringen av gatuprostituerade och narkomaner i Sverige är den största skandalen i hela boken. Systemet är omänskligt, kränker mänskliga rättigheter, är socialt diskriminerande, saknar straffrättsliga rättssäkerhetsgarantier - och är till råga på allt dessutom dyrt och kontraproduktivt. Sverige är verkligen ensamt om att ha valt denna skamliga väg.

Forfatteroplysninger:

Martin Scheinin, jur.lic., Institutionen for offentlig rätt, Helsingfors Universitet.

Lothar Gruchmann:
»Justitz im Dritten Reich 1933-1940.
Anpassung und Unterwerfung in der Ära
Gürtner«

R. Oldenbourg Verlag München 1988, 1297 s., DM 198

Anmeldtd av Karl Christian Lammers

I en artikel, der kom for nogle år siden, prøvede *Lothar Gruchmann* - forfatteren til den foreliggende undersøgelse af »Justitz im Dritten Reich« - med et enkelt eksempel at anskueliggøre retsvæsenets og navnlig strafferettens situation under nazismen.¹ I september 1939 lod *Heinrich Himmler*, chef for SS og politi, i en pressemeddelelse bekendtgøre, at en navngiven person var blevet skudt for at have været at deltage i nogle civile sikringsopgaver for forsvaret. Han var blevet henrettet uden dom. Det var første gang, det blev meddelt offentligheden, at en person, der skulle have begået en strafbar handling, var blevet henrettet uden dom (det var sket tidligere i det skjulte i KZ-lejrene). En overrasket justitsminister *Franz Gürtner* forhørte sig straks hos Hitler, om det var rigtigt, at *politiet* nu også kunne straffe en strafbar handling. Hitler svarede, at det var sket med hans bemyndigelse. Episoden illustrerer træffende retstilstanden og den enkeltes retssikkerhed i Tyskland. Der eksisterede ikke længere nogen retssikkerhed i Tyskland. Men episoden anskueliggør også dualismen mellem retsvæsenet og politiet i strafferetssager, hvor Himmlers politi havde fat i den lange ende.

Hvorledes det var kommet så langt med retstilstanden i Tyskland, har Gruchmann nu søgt at belyse i sin store analyse af retsvæsenets

situation og rolle i justitsminister Gürtners embedsperiode fra 1933 til 1941. Inden der gøres nærmere rede for Gruchmanns undersøgelse vil det være nødvendigt kort at ridse den politiske og forfatningsmæssige virkelighed op, herunder hvordan det tyske retsvæsen fungerede efter 1933.

Den 30. januar 1933 var Hitler og hans nazister kommet til magten i Tyskland i en koalition med det konservative tysknationale parti DNVP. Nazisterne kom 'legalt' til magten, d.v.s. i overensstemmelse med den herskende forfatningspraksis for regeringsdannelse. At det var foregået legalt, sikrede dem opbakning hos konservative grupper i samfund og stat, og det lammede oppositionen på venstrefløj. Men nazisterne ville mere: med legaliteten i ryggen 'revolutionerede' de i løbet af det næste 1 1/2 år stat, politik og retstilstand i Tyskland, hvilket samtidig sikrede dem den fulde magt. De ødelagde Weimarrepublikkens politiske system og det væsentlige indhold i Weimarforfatningen, og de etablerede et nazistisk etpartidiktatur - eller Førerst, som nazisterne selv kaldte det, - hvis forfatningsmæssige grundlag aldrig blev kodificeret. D.v.s., at det ikke blev lagt fast i forfatningsmæssige eller retlige rammer. Førerstens legitimation lå i det uklare begreb Førersuverænitet, der formelt begrundede et uindskrænket og ukontrolleret styre i Føreren Hitlers hænder, således at han i 1942 kunne bryste sig med almagt som "Nationens Fører, værnemagts øverstkommanderende, regeringschef og indehaver af den udøvende magt, højeste dommer og partiets fører".

Førerstens forfatningsmæssige og retlige grundlag lå i den lemlestelse af Weimarforfatningen, der i begyndelsen af 1933 havde elimineret pluralisme og tyskernes demokratiske rettigheder til fordel for nazisternes monopol på magten og uindskrænkede magtudøvelse. I begyndelsen af februar 1933 blev presse- og forsamlingsfriheden begrænset. 28. februar satte den såkaldte Rigsdagsbrandforordning samtlige borgerlige rettigheder ud af kraft (endda i den form, at »indskrænkninger i personlig frihed... også (er) tilladt uden for de ellers herfor bestemte retslege grænser«), den indførte civil undtagelsestilstand, der varede frem til maj 1945, og den bemyndigede regeringsmagten til at anvende alle midler. Dermed krænkedes lovenes 'ubrydelighed'. Fuldmagtsloven fra 23. marts gav regering og regeringschefen uindskrænket lovgivningsmagt, og den suspendede princippet om, at love skulle være i overensstemmelse med forfatningen. 14. juli blev politisk opposition gjort ulovlig, idet NSDAP blev det eneste tilladte parti. Endelig samlede Hitler 2. august 1934 den øverste udøvende magt hos sig som 'Fører og Rigskansler'.

Men for til fulde at forklare den politiske, forfatningsmæssige og retlige virkelighed i det nazistiske Tyskland må der også gøres opmærksom på, at Tyskland var i færd med at få, hvad der er blevet be-

skrevet som en 'Dobbeltstatsstruktur' (efter Ernst Fraenkel).² Nazistiske organisationer som f.eks. SA, men navnlig SS fik (gennem Førerviljen) eller tilrev sig statslige beføjelser - f.eks. politimæssige som anholdelse og fængsling - og dermed brød de statens monopol på legitim magtanvendelse. Men de truede dermed også den dømmende magts monopol på at udøve lov og ret gennem denne form for 'politijustits'. De nazistiske organisationer var i færd med at blive den 'anden stat'. Og: i kraft af deres legitimation i Førermagten befandt de sig uden for de normer, som staten var underlagt. F.eks. retslige, således at deres aktioner ville kunne prøves ved en domstol. Og de behøvede ikke at holde sig til gældende lov og ret. Det behøvede det nyoprettede Gestapo i kraft af 28. februar-forordningen heller ikke.

Denne korte karakteristik af det nazistiske regimes karakter er vigtig for at beskrive, hvorledes statslige organer, herunder f.eks. også retsvæsenet, skulle fungere. Men nazisterne ønskede også, at retsvæsenet skulle spille en særlig rolle. Ifølge dem - der ikke før 1933 havde haft særlig stor tillid til det tyske retsvæsen - skulle det nu have en ny funktion. Det skulle *politiseres*, d.v.s. gøres til instrument for den nye stat. Navnlig i såkaldt politiske sager, altså sager der i en eller anden forstand kunne bringes i forbindelse med modstand eller opposition imod det nye regime. I forbindelse med forelæggelsen af fuldmagtsloven i marts 1933 havde Hitler understreget, at »ikke individet, men derimod folket skal stå i midtpunktet for den retslige omhu«. ³ Retsvæsenet skule ikke længere beskytte individets politiske, retslige og økonomiske frihed. Det skulle tjene 'folket' og dermed indgå i tilintetgørelsen af den indre fjende til 'folket'. Denne funktionsændring skulle finde sted på de områder, hvor den herskende retsorden stod i vejen for bekæmpelsen af modstanden imod regimet. D.v.s. inden for strafferetten. Derimod ikke i større grad inden for den borgerlige ret og civilretten, hvor nazisterne arrangerede sig med gældende ret. Men det nazistiske krav til retsvæsenets funktion satte fra januar 1933 det tyske retsvæsen under stærkt pres.

Hvorledes det tyske retsvæsen tilpassede sig et politisk styre, der således ikke var indstillet på at acceptere et begreb som domstolenes uafhængighed, er emnet for den vesttyske historiker Lothar Gruchmanns grundige og detaljerige undersøgelse af retsvæsenet i Gürtners embedsperiode. Den omhandler dels den politiske instans, altså justitsministeriet og den administrative retsforvaltning, dels retsplejen og den dømmende magt. Og selv om Gruchmann ikke har ønsket at afsige nogen dom over tyske jurister og dommere, så er hans bog blevet en skånselsløs kritik af den retshåndhævende og dømmende magt, der gennem villig tilpasning og store indrømmelser til regimet lod sig »trænge ud på urettens vej« (s. 1144), og dermed *nolens volens* kom til at medvirke aktivt i det nazistiske regimes undertrykkelse og forbry-

delser. Gruchmanns bog bliver dermed et forsøg på at forklare, hvorfor den tyske juriststand således lod sig bruge som instrument for diktaturet. Om ikke føjeligt, så dog heller ikke modvilligt. Det gjorde den bl.a., fordi dens eneste betingelse var, at det skete i overensstemmelse med lov og ret. Men da justitsministeriet bl.a. gennem lovgivningen selv medvirkede til at gennemføre love, der betød brud på retsstat og retssikkerhed, kan Gruchmann vise, hvor problematisk et sådant argument var. Gürtner, juristerne og dommerne accepterede nemlig den såkaldte »statspolitiske nødvendighed« som argument, når der skulle gennemføres love og lovgives om forhold, der brød retsstaten. F.eks. gennemførtes i marts 1933 den såkaldte »Heimtückeverordnung«, der på det nærmeste gjorde enhver kritik af regimet strafbart. I juli 1934 gennemførtes en lov, der legaliserede mordene på SA's ledelse (»als Staatsnotwehr rechtens«) og som indstillede alle retslige undersøgelser af dem. I september 1935 legaliserede de såkaldte Nürnberger-racelove diskrimineringen af jøderne, og i 1936 udstedte Gürtner en lov, der ophævede retslige undersøgelser af statslige og politimæssige handlinger. I alle disse eksempler - der kunne anføres andre - bidrog justitsministeriet til at legalisere uretten.

Gruchmann er historiker, og ærindet med hans dybtgående undersøgelse har derfor ikke været at forstå eller retfærdiggøre det tyske retsvæsens ageren, således som det har været tilfældet i meget af den litteratur, der til dato er kommet om juriststandens rolle under nazismen. Han har søgt at forklare, og han ser meget af forklaringen på juristernes tilpasning og støtte i den fremherskende *retspositivisme*. D.v.s. i den ukritiske lydighed over for loven, uanset dens indhold. Det gjorde den lovgivning og retspraksis, der fandt sted efter 1933, legitim og retsgyldig. (Dette argument er sågar blevet anvendt af tyske jurister efter 1945 under de retssager, der har været ført imod dommere fra nazitiden).⁴

Men at det nazistiske styre var kommet legalt til magten, førte ikke bare til retspositivistiske årsager til indordningen og tilpasningen. Gruchmann påviser overbevisende, at der også var sociale og politisk-ideologiske grunde til det. Nemlig enighed blandt den overvejende del af juristerne med det nazistiske regimes målsætning. Også når det gjaldt om at udrense deres jødiske, liberale og socialdemokratiske kolleger, således som det skete med loven om »Wiederherstellung des Berufsbeamten« 7. april 1933. Bortset fra disse jurister betød regimet ansættelsessikkerhed for de fleste andre.

Men navnlig standens politisk-ideologiske interesser og dens statsideal - ønsket om en stærk autoritær stat - gjorde hovedparten af de tyske jurister og embedsmænd modtagelige for nazismen og det nye regimes politiske mål. Den delte f.eks. nazisternes skepsis over for Weimardemokratiets 'liberalistiske' retsstatsidealer, og den tyskna-

tionale justitsminister Gürtner lå klart på linie med nazisterne i opfattelsen af retsvæsenets opgave i den nye stat. Dette interessesammenfald mellem juriststanden og regimet bevirkede, at juristerne i 1933 ikke bare tilpassede sig, men at de også gjorde store indrømmelser og samarbejdede i realiseringen af regimets mål. Også selvom det indebar, at juriststanden allerede i 1933 accepterede de indskrænkninger i retsstaten og brud på retssikkerheden, der på lang sigt skabte en uholdbar retssituation. Gruchmann viser, at det ikke kun skete passivt, men at der også blev arbejdet aktivt med. Bl.a. for at undgå kritik fra nazisterne for at være for 'slap'. Derved prisgav man i Gruchmanns øjne i 1933/34 positioner, der ikke senere kunne genvindes. Andre blev tabt til de nazistiske organisationer SA og især SS, men også Gestapo, som det lykkedes at fastholde en vis autonomi i forhold til retsvæsenet. Det indebar, at ikke bare aktioner fra disse organisationer, men også tit enkeltmedlemmernes handlinger ikke faldt inden for retsvæsenets domæne.

Disse indrømmelser og nederlag bidrog også til, at nazisterne havde held til at få opbygget den omtalte dobbeltstat, hvor den nazistiske bevægelse etablerede en slags parallelstat, der havde statslige beføjelser, men ikke var underlagt de samme normer som statsapparatet. Den statslige struktur i det nazistiske Tyskland bestod dels af en såkaldt 'Normstaat', der fungerede efter normer (love) - det gjaldt f.eks. statsadministrationen, - dels af en 'Massnahmenstaat', der arbejdede ikke-normativt efter Førerdekreter, og som kunne suspendere de statslige organer, og som konkurrerede med dem, f.eks. i bekæmpelsen af den 'indre fjende'.

'Massnahmenstaat' var det område, hvori Gestapo, SA og SS fungerede, og som bl.a. gjaldt for store dele af det nazistiske terrorsystem som koncentrationslejrene. Dermed brød de nazistiske organisationer også statsapparatets monopol på legitim magtanvendelse. Hvis f.eks. en person blev frikendt ved en domstol og løsladt (Normstaat), kunne han risikere at blive pågrebet af Gestapo straks derefter og interneret i en KZ-lejr, fordi han udgjorde en såkaldt trussel imod folket (Massnahmenstaat). Hele dette uafgrænsede politiske område faldt uden for retsvæsenets kompetence (det såkaldte 'Vorbehalt des Politischen'). Fordi Gürtner og juristerne allerede i 1933 accepterede konsekvensen af dette princip - hvilket bl.a. indebar ikke-sanktionerbare brud på retsstatslige principper af såkaldt 'nationalpolitiske' grunde (f.eks. opposition imod den 'nationale revolution'), - gjorde de sig ifølge Gruchmann medskyldige i regimets forbrydelser.

Gruchmann skildrer indgående Gürtners periode som justitsminister frem til 1941, da han døde. Han skildrer ministeriets tilpasning, men også dets bestræbelser på at fastholde lov og ret under regimet, selvom det efterhånden fik et mere og mere tvivlsomt grundlag. Gürt-

ner søgte at bevare en vis retsorden imod politistatens vilkårligheder, men han var ikke nogen stærk minister, og da det langt hen indebar tilpasning af love og praksis til regimets politik og mål, må det siges at have været så som så. Det afgørende var jo heller ikke, at undertrykkelse og terror fandt sted på et retsligt grundlag, men at den overhovedet kunne finde sted. Det kunne den med Gürtners medvirken.

Gruchmann mener, at det til en vis grad lykkedes for Gürtner at fastholde dette - så kan man diskutere, hvilken retsorden det så var - selvom regimet med især fuldmagtsloven havde mulighed for at tilsidesætte justitsministeriets betænkeligheder. F.eks. mht. at indføre love med tilbagevirkende kraft og mht. at bryde princippet om *nulla poena sine lege* over for nazisternes krav om *nulla crimen sine poena*. Men tendensen var klart afmægtiggørelse af retsvæsenet og dermed indordning under det nazistiske regime. Vigtigst var måske, at det i nogen grad lykkedes at bevare domstolenes uafhængighed, selvom nazisterne fik gennemført muligheder for at gribe ind over for dommerne og de gennem oprettelsen af særdomstole og Volksgerichtshof prøvede at bryde denne. For slet ikke at tale om den pression, der lå i SS' og Gestapos stigende magt til at 'korrigere', hvad de opfattede som milde domme. Synspunktet om domstolenes uafhængighed kan diskuteres, også fordi Gruchmann viser, at det ikke hindrede, at domstolene kvalitativt blev instrumenter for den nazistiske uretsstat og dermed ikke længere bød den enkelte tysker nogen særlig beskyttelse. Selvom Hitler fra 1937 også bar titlen som 'øverste dommer', så manglede han og regimet dog muligheden for helt at bestemme dommene. Det var dog heller ikke nødvendigt. Dette forhold blev ændret i 1942, da der kom en egentlig nazistisk retspleje, og domstolene fik til opgave at beskytte Førerstat og Folkefællesskab.

Gruchmann har efter min mening sat en forskningsmæssig milepæl med sin store undersøgelse af det tyske retsvæsens alt andet end glørværdige historie i nazitiden. På basis af et omfattende empirisk materiale har han med stor grundighed kunnet vise, hvorledes det stod til med lov og ret. Dermed har han også kunnet empirisk underbygge den kritik, der tidligere og på løsere grundlag er fremkommet over for den tyske juriststands medvirken i nazismen. Han kan vise med mange eksempler og detaljer, hvor tilpassningsivrigt og eftergivende retsvæsenet var. Nazisterne afviste fra begyndelsen teorien om den dømmende magts uafhængighed og ønskede at bryde den, for at den kunne blive et af det nye regimes magt- og herskeinstrumenter, og deri blev de faktisk langt hen støttet af samarbejdsvenlige jurister og den dømmende magt selv. Retsvæsenet ophørte med at være garant for individet over for magten, og det bidrog derigennem også til, at den nazistiske urets- og undertrykkelsesstat kunne fungere så godt. Men dermed adskilte det sig heller ikke fra andre institutioner

i samfund og stat i Tyskland. Det blev nazisternes styrke, at magtfulde institutioner var rede til at samarbejde.

Noter

1. Lothar Gruchmann: *Rechtssystem und nationalsozialistische Justizpolitik*, i Martin Broszat og Horst Möller (udg.): *Das Dritte Reich. Herrschaftsstruktur und Geschichte*, München 1983, s. 83-103.
2. Ernst Fraenkel: *The Dual State. A Contribution to the Theory of Dictatorship*, New York 1941 (tysk udg. Frankfurt 1974).
3. Citeret efter Hans-Ulrich Thamer: *Verführung und Gewalt. Deutschland 1933-1945*, Berlin 1986, s. 354.
4. Jvf. hertil navnlig den hårde kritik hos Ingo Müller: *Furchtbare Juristen. Die unbewältigte Vergangenheit unserer Justiz*, München 1987.

Forfatteroplysninger:

Karl Christian Lammers (f. 1943). Lektor i samtidshistorie ved Københavns Universitet med særligt henblik på nazismens og Tysklands historie.